

УДК 002.704.1

Н.В.Зелінська, Г.В.Янишівська**“... ЯК З КОЖДОГО ІНШОГО ДІЛА ШТУКИ”****(наукова книга як об'єкт естетичної оцінки)**

Наукова книга в усі часи була потрібною (бо, віддзеркалюючи досягнення науки, стимулювала її подальший поступ), шанованою (бо створювалася найкращими головами) і ... збитковою (що пояснюється складністю компонування інформації, трудомісткістю підготовки до друку, вузькою читацькою аудиторією тощо). І хоча у наш час останній чинник *збитковість*, набувши, внаслідок економічних негараздів, гіпертрофованої ваговитості, здатний поставити під сумнів і *потрібність* наукової книги (навіщо книга, коли руйнується сама наука?), і тим більше пошану до неї (адже нерідко друкується не той, хто кращий, а той, хто має на це кошти), – проте наукова книга не зникла ні з типологічного спектру сучасних видань, ні з реального книжкового ринку України.

Так, показники випуску наукових видань погіршилися – зменшилася кількість назв, упали сумарні наклади, як і наклади окремих видань, скоротилися їх середні обсяги тощо, – але ж подібна ситуація склалася і з випуском видань інших видів літератури, та й у “докризові” роки наукову книгу важко було назвати лідером книжкового ринку. Наприклад, у 1987 р. за *кількістю назв* на випуск науково-технічної літератури (показник тодішнього СРСР) припадала 1/3 всього асортименту книг і брошур [4, с. 12], – у 1996 р., за даними Національної парламентської бібліотеки, “серед виданих в Україні видань кількість наукових становила ... 24,9 відсотка” [2, с. 6], тобто лише десь на 8–10% менше; *сумарні наклади* наукових видань у 1987 р. становили 12,4% [4, с. 12], – припускається, що в останні роки вони помітно знизилися, проте точне їх визначення практично неможливе, оскільки тепер наклад окремого видання часто становить комерційну таємницю. Відомо, проте, що і в усьому світі наклади наукових, та й не лише наукових, видань неухильно знижуються (знані фахівці у галузі книжкової справи Р.Баркер і Р.Ескарпі ще у 70-х роках прогнозували зменшення накладів вузькоспеціальних книг, і навіть виготовлення таких книг за разовими вимогами покупців [див.: 1, с. 12-13], до того ж

у багатьох країнах світу такий показник, як річний сумарний наклад, взагалі не береться до уваги – натомість фіксуються і публікуються обсяги річного продажу (така практика у нас поки що не склалася). Нарешті виразного зниження зазнали і *середні обсяги* наукових видань – пріоритет віддається книжкам невеликого обсягу (випуск нечисельних фундаментальних наукових праць в Україні переважно або розтягається на довгі роки, чи здійснюється при підтримці вітчизняних або зарубіжних спонсорів).

Дійсно, показники наукового книговидання в Україні не дають підстав для великого оптимізму, проте вони і не такі гнітючі, аби змусити авторів відмовитися від написання, а видавців – від спроб видавання наукових праць. Скоріше вони спонукають до пошуків оптимальних шляхів „виживання” наукової книги.

Дослідження реального поточного масиву видань, а також значного обсягу інформації про ці видання (дані бібліографічних покажчиків Книжкової палати України – “Літопис книг України” і “Нові видання України”, фахової періодики – “Книжковий клуб”, “Книжковий кур’єр”, “Книжковий світ” та ін., відомості Науково-видавничої ради НАН України, рекламно-інформаційні матеріали самих видавництв тощо), дозволяє говорити про початки формування деяких пріоритетних напрямків такої діяльності видавництв. Це:

по-перше, *зміни в організаційній структурі наукового книговидання* – насамперед, своєрідна “демонополізація”, за якої, з одного боку, видавництва, що традиційно спеціалізувалися на випуску наукової літератури, перестають обмежуватися тільки нею і випускати ще й видання для “ширшого вжитку” завдяки чому їм вдається підтримувати також і наукову книгу, а з другого – більш чи менш інтенсивне “вторгнення” наукової книги у репертуари практично всіх українських видавництв, що свідчить про певні взаємні зацікавлення (швидкість випуску, прийнятний рівень витрат, спосіб поширення і т. ін.) видавців і авторів;

по-друге, *зміни в географії наукового книговидання* – воно зазнає явної децентралізації, що сприяє кращому видавничому забезпеченню регіональної наукової проблематики і наближенню одержаної “продукції” до “споживача”;

нарешті, по-третє, *зміни в розумінні суспільних функцій наукової книги* – вона все частіше стає книгою для багатьох, і

навіть для всіх, – а не лише для вибраних, як це було ще зовсім недавно (коли серед науковців переважали, за влучним спостереженням В.Налімова, “міркування кастовості”, “прагнення повернути науку на п’єдестал недоступності непосвяченим” [8, с. 135]).

З названих напрямків (детально вони описані нами у [5]) найбільш перспективним щодо ефективності, але й, водночас, найскладнішим щодо втілення, є, на нашу думку, останній: *ефективність* зумовлюється посиленням прогнозованого суспільного резонансу від наукового видання (а це, окрім моральної сатисфакції, означає ще й поліпшення економічних показників, зокрема, внаслідок збільшення накладу), *складність* же пояснюється необхідністю докласти більше творчих зусиль для підготовки та випуску не лише змістовного, а й естетичного вартісного видання.

Розглядаючи наукову книгу як духовно-матеріальну субстанцію, складниками якої виступають зміст (наукова інформація), **форма викладу даного змісту** (текст, або сукупність використаних з цією метою мовностилістичних засобів і, при потребі, нетекстові елементи) і **матеріальний носій** (тобто власне книга з відповідною конструкцією, системою зовнішнього оформлення і поліграфічного виконання), – слід зауважити, що в останні роки усі її компоненти зазнають суттєвих трансформацій. Трансформується, отже, і сама наукова книга, наукова література у цілому.

Передовсім зміни зачепили її зміст: помітним стає перерозподіл тематики видань на користь загальнонаукової, суспільно-гуманітарної, світоглядно-політичної, тобто *зрозумілішої і цікавішої для більшості*, – а відтак розширюється коло потенційних читачів наукової книги (що цілком збігається із зафіксованою від початку 90-х років тенденцією “до поступового зменшення відсотка видань, орієнтованих на вузьке коло читачів” [6, с. 25]). Не випадково, отже, що лідерами за кількістю назв видань є наукові установи, які готують і випускають саме *таку* книгу (наприклад, за даними Науково-видавничої ради НАН України, у 1996 р. співробітники Інституту історії НАН України опублікували 13 монографій, 8 збірників наукових статей, 6 археографічних видань; Інститут соціології випустив 8 монографій, 7 збірників наукових праць, 9 підручників і

довідників, Інститут української археографії – 9 монографій, Інститут народознавства – відповідно 4 і т.д.).

Не такими помітними, та все ж дедалі відчутнішими є зміни у формі викладу наукових праць. Відгукуючись на сучасні тенденції розвитку наукового стилю в інформаційно розвинених країнах світу, українські автори-науковці нарешті, після довгих десятиліть невиразного наукового текстотворення, починають поступово відмовлятися від описаної ще І.Франком “шабляновості думання, привички до утертих формул” [9, с. 507] і усвідомлювати, що не лише зміст наукової книги (хоча він, як і раніше, “много важить”), а й форма його втілення здатна вплинути на ринкові “позиції” видання.

В умовах достатньо жорсткої конкуренції на українському ринку наукової літератури – з боку завезених (переважно з Росії) або перекладених (з провідних світових мов) видань – автор змушений подбати про те, аби його книга щонайменше – зацікавила читача, бажано – успішно продавалася і, як результат, – одержувала суспільне визнання (останні позиції можуть мінятися місцями залежно від амбіцій та пріоритетів конкретного автора). Сучасний же читач наукової літератури – здебільшого такий самий науковець, для якого переважно і пишуться наукові книги, – з одного боку, на щастя для себе, вже розпещений розмаїттям книжкового ринку, а з другого, на жаль, – сильно обмежений власним бюджетом, і ризикувати ним не хоче. Через це він вибирає ретельно і розважливо: йому дуже залежить на тому, щоб придбати саме *ту, потрібну книгу*, і добре, аби вона до того ж була *гарно написана* (як у популярному рекламному слогані: “два – в одному”). А тут вже замало самої лише вдало обраної тематики ...

Втім не слід думати, що ця наша сьогоднішня ситуація унікальна. Коли понад сто років тому на хвилі національно-визвольної боротьби в Галичині активізувалися українознавчі дослідження, ринок україномовної наукової літератури виявився як ніколи доти “укомплектований” виданнями з історії, археології, мовознавства, етнографії та ін. (це дуже начоно відображає, зокрема, “Галицько-руська бібліографія ...” І.Левицького: за період 1801–1860 рр. тут зафіксовано 51 видання з історії та археології, 13 – з етнографії, 39 – з мовознавства і лише 25 – “из области прочих наук” [3, с. XXI]. Проте дуже скоро з’ясувалося, що значна частина наукових праць, зокрема,

історичної тематики, демонструє, окрім повної відсутності дослідницьких методик, ще й стилістичну невправність та мовну безпорадність їх авторів. Узагальнивши в убивчо афористичній рецензії основні вади цих публікацій, молодий учений і публіцист Володимир Навроцький – саме його слова ми внесли у назву даної статті – зазначив, що галицькі історики загалом пишуть “немов умисне до того, щоб ... відняти всяку симпатію у читаючої публіки” і запропонував колегам свій “алгоритм” – шлях наукового твору до літературного успіху: “Не досить нам з різних джерел стягнути купу історичних фактів і списати їх хронологічним порядком ... треба з поодиноких фактів ... вивести якісь загальні заключення; треба подати повний і живий образ давньої життя нашого народа ... винайти нитку, котра б нашу давню минувшу жизнь в’язала з нашою теперішньою ... треба бути окрім хронографа – і філософом. – І не досить того: треба то все убити в якусь приступну форму, щоб читатель не потребував собі аж в голові порядкувати поданий матеріал; щоб перечитавши, почув якесь задоволенє, як з кожного іншого діла штуки – а не лишався ему несмак насилу відбутої патріотичної панщини” (виділено нами. – Авт.) [7, с. 74].

Сучасний читач ще менше поспішає відробляти “патріотичну панщину”: якщо книга його не зацікавлює, – він її просто відкладає. Він і взагалі може не взяти її до рук, якщо не прочитає інтригуючого заголовка, не побачить цікавого змісту або не зверне увагу на оригінальне зовнішнє оформлення, поліграфічне втілення. Як “діло штуки”, тобто мистецтва, наукова книга, незалежно від її змістовно-тематичного наповнення, повинна діяти на почуття, апелювати до емоцій (інша річ – якими способами це досягається), а отже, і створюватися як штучний (унікальний) “товар”, і, відповідно, оцінюватися як естетичне явище (для якого унікальність є провідною рисою).

Сьогоднішня наукова книга повинна чимдуж позбуватися надскромної одежини літературної Попелюшки, бо, хоч проводжають за розумом...

1. Баркер Р., Эскарпи Р. Жажда чтения. М., 1978.
2. Бутко В. Наукова і спеціальна література на видавничому ринку України // Книжковий кур’єр. 1997. №8 (22). С.6.
3. Галицко-русская библиография XIX століття... (1801–1896) / Составил Иван Ем. Левицкий. Т 1. Львів, 1883.
4. Доклад о наиболее важных отечественных и зарубежных достижениях в области науки, техники и производства издательского дела, полиграфической промышленности и книжной торговли за 1989 г. Ч.1.

Издательское дело. М., 1990. 5. Зелінська Н. Наукова книга на книжковому ринку України //Реалії та перспективи українського книжкового ринку (Про інформаційний маркетинг. І не лише про нього...). Львів, 1997. С.44–63. 6. Квітко І.С. Сучасний стан і перспективи розвитку академічного книговидання в Україні //Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. Львів, 1995. С.20–32. 7. Навроцкий В. Творы. Видане посмертне зь портретомъ и життєписомъ. Т.1. Львів. 1884. 8. Налимов В.В. Вероятностная модель языка. М., 1979. 9. Франко І. Новини нашої літератури (рецензія на журнал „Україна”) //Літературно-Науковий вістник. 1907. Т.38. Кн.6. С.506–511.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.98